

Philipp Wambolt

KLOBUK NADVOJVODE JANEZA

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne 29. okt. 1990 v Ljubljani

I.

»Kdo je ta?« vpraša staroavstrijski mladenič svojega bratranca iste baže, ko se nekdo pojavi s črnim pastirskim klobukom na glavi, obšitim s štirimi zelenimi vrvicami. Celo cesar Karel in cesar Franc Jožef sta nosila ta kmečki klobuk. V modo ga je vpeljal nadvojvoda, ki je v času po revoluciji, okrog leta 1800 živel kot kmet, se oblačil kot kmet, se oženil z meščanko slovenskega rodu in požel veliko priljubljenost med ljudstvom. Frankfurtska narodna skupščina ga je 1848/49 izvolila za državnega upravitelja.

Tako je ta klobuk neuradno postal simbol nastanka nove strukture države, ki temelji na ljudstvu in se je pričel konstituirati pri kmetstvu. Ta klobuk, razširjen med slovenskimi Nemci in slovenskimi alpinisti, nam priča torej o dvojem:

- kmečki in lovski element sta nosilca nove moči,
- tradicionalni zgornji sloj se ima za kmečkega.

Kdor se na tem mestu loteva interpretacije, mora iti po sledi strukturiranja ideologije in preveriti, katere dejanskosti in katere socialne skupine v politični celovitosti niso bile zastopane.

S temi vprašanji se ubadam, ko se z razvalin graščine Hmeljnik ob prvem jasnem sončnem vremenu razgledujem prek Slovenije, od Gorjancev do Triglava ter do Koralpe in Malih Alp. Nato se pogled ustavi v dolini, skozi katero so rimske legije speljale cesto, ki je Hrvaško povezovala tja do Ljubljane, tam, kjer danes teče avtocesta. Ob turških udorih prek meje so tu zgoraj ponoči prižigali grmade in svarilna znamenja so segala vse do Dunaja.

Leto 1942 so plameni več dni gorečega poslopja naznanjali, da je to področje osvobojeno fašističnega in nacističnega gospostva. Zdaj pa je nad gričevjem, posutim s stotero cerkvami, tako mirno . . .!

II.

Na mojem aktu je bilo v ruski pisavi zapisano: »Avstrijec«. Ujeli so me na Silvestrovo leta 1942 in zasliševal me je sovjetski komisar, Dunajčan Fink. Začel je z nacionalnostjo in odgovoril sem mu, zavedal pa sem se, da ne morem dati odgovora, ki bi ustrezal sovjetskemu vprašalniku.

Moja stara mati, kneginja Ana Lobkowitz, je na vprašanje o nacionalnosti rekla samo: »Bedasto vprašanje!« Potem je pristavila: »Govorim v jeziku, kakršnega govorijo v kraju, kjer se zadržuje moja družina in kjer prebiva 'gospoda'.« Znala je češko, nemško z dunajskim naglasom, francosko za konverzacijo in molitev, za goste angleško, madžarsko pa le malo.

Zaradi moravske pripadnosti je bilo samoumevno, da sem se moral učiti češčine. Slovensčino sem se učil le leto dni. Gimnazijo sem obiskoval v Avstriji, internat je bil knežje auerspergovski, tam naj bi se navzel politične kulture. Ne kulture Male Avstrije, temveč donavskega prostora. Naš priljubljeni učitelj nemščine, strokovnjak za barok in benediktinec seitenstettenškega samostana, je sina poslednjega cesarja na maturo pripravljaval ravno tako kot nas.

V času vojne sem doumel nesmiselnost politične teze, da so od 19. stoletja dalje lahko velike le države, konstituirane iz enega samega naroda, z enim jezikom, z enotno kulturo. Tam v bivšem carstvu, ki se je zdaj imenovalo Sovjetska zveza, sem pričakoval, da se bo zaradi skupne proletarske zavesti mnogovrstnost narodov zlila v trdno zvezo, ne da bi pri tem številčna večina Rusov vodila v njihovo hegemonijo.

Iz vojne sem se vrnil z enim nabojem preveč. Do množičnega morilca Hitlerja svoje dolžnosti nisem izpolnil.

Šele tedaj sem izvedel, da se je moja družina vpisala na slovensko listo. Hitler je predvidel, da bo mešano prebivalstvo ločil s preselitvami. Velikopotezno so nam ponudili ogromno posestvo v Ukrajini. To je bilo nesmiselno. Odšli bi lahko vsaj na Moravsko, vendar Slovenije nismo hoteli zapustiti.

Rdeči petelin na naši strehi nas ni pahnil v obžalovanje naše odločitve. Ostal sem navezan na Slovenijo kot domovino in mislim, da bo tako vse do konca mojih dni.

III.

God moje matere Ludvike, rojene grofice Harrach, smo praznovali 25. avgusta. Z bližnjih gradov je prišlo okoli šestdeset sorodnikov in prijateljev; s Turjaka Auerspergi, s Soteske njihova druga veja, z Bogenšperka in Bizeljskega pa naši sorodniki Windisch-Graezi. Meščanski so bili gostje iz diplomatskih krogov. Služabnik, ki je pospravljajal za mojim bratom in mano, je bil mlajši od naju, živel pa je v vasi. Blišč in slovesnost velikega obeda sta name napravila nelagoden vtis, ne da bi pri tem izgubil občutek za lepo.

Po maturi leta 1936 sem se moral odločiti za poklic. Odločil sem se: »ubogim oznanjati veselo blagovest«, za študij teologije. Vedel sem, da bom v štirinajstih dneh v samostanu. Tam sem živel onkraj razlik med narodi. Naš jezik je bil latinščina.

Dve leti kasneje sem bil brez strehe nad glavo. Nacisti so samostan zasedli in razpustili. Sinagogo so požgali, naša cerkev pa je še stala.

Tedaj, ko so me prisilili v vojaško suknjo za sanitejca, se nisem ubadal le z vprašanjem antikomunizma, temveč tudi z vprašanjem antinacizma. Naši samostanski predstojniki so bili že v koncentracijskih taboriščih.

Zdelo se mi je žalostno in samoumevno, da mnogo ljudi, ki so nam bili blizu, ni prepoznalo groze rjave diktature in so se hoteli boriti z rjavimi proti diktaturi rdečih. V Rusiji pa sem srečal druge, ki so se za rdečo diktaturo borili proti rjavim.

IV.

Med vojno me ni bilo več v Slovenijo, ki jo je to gospostvo diktatur pahnilo v strašno bedo. Ostala je sestra Ana, ki je dōpovedovala vsem soljudem na naši posesti Hmeljnik na Dolenjskem: »Ne segajte po orožju!«

Kako globoko sovražna in zločinska je politika delitve dežel, sem spoznal šele kasneje. Že delitev Slovenije pod srbskimi kralji na banovino je vzela Slovencem veliko. Po razdelitvi Slovenije med Hitlerja in Mussolinija in s tem nasilna ločitev od ostalih narodov Jugoslavije pa je bila pošastna. V otroštvu se mi je »presajanje« judov v geta zdela sredstvo zoper mržnjo do njih. Rečeno je bilo, da bodo tam lahko živeli v miru v skladu s svojo tradicijo in verskimi obredi. Vsa laž tovrstne rešitve se mi je razkrila prepozno, šele ob getu v Rigi, ki je bil v rokah SS in služil uničenju.

Glede inozemskih Nemcev, ki so jih iz Besarabije in drugih dežel »vračali domov« v Rajh, se nisem zgražal. Na to sem gledal kot na dvorezno priložnost z mnogimi pomanjkljivostmi. Rešitev je bila vse preveč preprosta, trpljenje pa veliko in nepredvidljivo.

Zdelo se je, da nasilna organizacija nacionalnih držav opravičuje razpad Avstro-Ogrske. Večnarodnostni problem se je vlekel dalje še desetletja. Nova perspektiva se je konkretizirala šele z Evropsko skupnostjo in ali s konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi. Tako si lahko predstavljamo mirno reševanje konfliktov med povezanimi državami. Izguba lastnega doma, preselitev zaradi vojne – to je prineslo nekaj bližine med vse, ki so trpeli pod vojskujočimi se silami. V taborišču sem bil skupaj s »presajenimi« tudi, z nasilno ponemčenimi Poljaki in Rusi. Deležem sem bil novih poznanstev.

V.

Dolga leta nisem mogel videti svoje slovenske domovine. Navdajal me je strah do socialističnih držav, strah, da bi po sedmih letih ujetništva moral trpeti še nadaljna. Deset let po vojni sem si drznil pripotovati v Slovenijo. Našel sem le ruševine. Neka ženska, ki me sedaj

po maši v vaški cerkvi vsakokrat pristrčno pozdravi, me je ob tem mojem prvem srečanju zasula s trpkimi obtožbami na račun moje družine.

Prijatelji in znanci so me pogosto spraševali, kako lahko prenesem vnovična srečanja s svojo domovino pod rdečo diktaturo. Ne le srečanja z razvalinami in grobovi, temveč tudi z nesvobodo in očitki.

Najprej smo prihajali iz prijateljstva do starejših ljudi, ki so jim komunistični partizani zaradi nas grozili s smrtjo. Kasneje sem se spoprijateljil z redkimi Slovenci, ki so bili pod titoistično diktaturo v službah, s katerimi pa se je bilo mogoče odkrito pogovarjati, ne da bi jih odkrita lojalnost do nas spravljala v nevarnost.

VI.

Nekateri ljudje v Sloveniji, ki se jih spominjam iz otroštva: Akademiki, ki so govorili slovensko in nemško in ki so po svojem izvoru imeli ali le našli razloge, da so se imeli za Nemce. Laskalo jim je, da so lahko nemške vojake, ki so vkorakali, poveličevali kot neprimerno bolj redoljubne, snažne in disciplinirane od vojakov in jugoslovanske vojske. Poudarjali so razliko med upravo v Ljubljani in Beogradu, Sloveniji pa lastne politične kulture niso priznavali.

Hitlerjevci so spretno namestili mnogo oficirjev in upravnikov, ki so izvirali iz Avstrije, zasedene, »osvojen« od Hitlerja. Njihova komunikacija je bila prijateljska in pristrčna, vendar pa je šlo le za drobce ruševine: Povezanost je bila popolnoma prekinjena, državna zveza donavskih dežel ni več obstajala.

VII.

Naprosili so me, naj sprejemem ta referat z naslovom »Nemci na Slovenskem«, raje pa bi govoril o »Avstrijcih na Slovenskem«. To pa bi bilo preveč preprosto. V liotardovski netočnosti tega naslova tiči zavajajoča prevara, da bi bil videti »pangermanski« malonemec, ali še slabše, če bi se to razumelo v velikonemškem smislu z omejitvijo srednje Evrope na nemški narod, onstran pa Slovani, Madžari, Italijani in Romuni.

Moj brat Klemens, ki je padel leta 1945, se je tega vprašanja lotil drugače. Po tečaju za oficirje leta 1942 so ga vprašali, v čem je razlika med prusko in avstrijsko vojsko. On: »Za prusko velja – kratko, jedrnat, ostro. Za avstrijsko pa – tovariško, prijazno, žilavo, lagodno.« Protivprašanje: »Kaj je bolje?« Odgovor: »Za Pruse prusko, za Avstrijce pa avstrijsko!« Ostal je podoficir.

VIII.

Novembra 1989, torej šele na pragu demokratičnih volitev maja 1990, sem v novomeški študijski knjižnici bral iz svoje avtobiografije, ki sem jo naslovil »Selitve«. Nisem bil prisiljen pogosto menjavati le krajev bivanja, socialnih okolij, jezikov in kultur okusa. Pripovedoval sem tudi o premnogih jedilnih in pisalnih mizah, o oblekah in kovčkih, o načinih političnega in religioznega govora. Znova sem objel resničnost stare slovenske domovine, znova za-objel njeno življenje in se uril v njenem jeziku. V tem je priokus konca menjavanj in začetka novih menjav v smislu poslušanja, opazovanja, govorjenja. Vsakdan mi ni več tuj, ni se mi treba umikati v vlogo človeka nekdanjosti.

Srečanje z ljudmi kot so Manca Košir, Spomenka Hribar, Ervin Hladnik in Peter Vodopivec so pripravljala spremembo, ki se je zgodila meni in vsej deželi. Šele v zadnjem času berem besedila Edvarda Kocbeka, srečanja z Venom Tauferjem in Marjanom Rožancem niso bila le naključje. Tišji so sadovi razgovorov z zgodovinarjem Jarcem iz Novega Mesta, z Emo Umek, s Špelo Valentinič. Prvi stiki so ležali na »Via Clericalis«, stara in nova prijateljstva.

IX.

V zadnjih desetih letih sem sodeloval s socialnimi pedagogi poruhrskega industrijskega območja in skupaj z njimi iskal jezik proletariata. Jezik s kančkom solidarnosti, kot v mnogih

deželah, drugačen od reflektirane, za šole namenjene visoke govorice, bogat z emocionalno komunikacijo. Jezik, ki mi je dobro znan iz otroških let, preživetih na Dolenjskem.

Danes se moram zahvaliti Hmeljniku, da mi je dal vpogled v visoko vrednost regionalnih kultur in me navdal z zaupanjem v plodnost povezav med njimi.

Prevedla Uršula Cetinski

Zusammenfassung

ERZHERZOG JOHANN'S HUT

Philipp Wambolt

»Erzherzog Johann's Hut« stellt im autobiographischen Text Philipps Wambolts – dem Sohn des letzten Besitzers der Burg Hmeljnik bei Novo mesto und selbst einem Soziologen und Sozialpädagogen – zugleich ein Symbol und Sinnbild dar: Symbol neuer, veränderter Vorstellungen eines Teils des österreichischen Adels, der in der postrevolutionären Zeit nach 1800 einsah, daß »die neue Reichsstruktur« auf einer breiteren »Volksbasis« aufzubauen sei, zugleich aber Sinnbild der eigenen Gebundenheit Wambolts an das »Vaterhaus«, an die »Dolenjska-Region«, die weder durch zahlreiche Umsiedlungen des Autors noch durch seine lange Abwesenheit von der »slowenischen Heimat« geschwächt wurde.

Wambolt, der großmütterlicher- und mütterlicherseits mit großen österreichischen Adelsfamilien wie jenen der Lubkowitz und Harrach verwandtschaftlich verbunden war, schildert auf eine lebendige und suggestive Weise das österreichische adelige Milieu und seine Identitätswerte. »Wo meine Familie 'haushält' und an welchem Ort 'die Herrschaft ist', da spreche ich die Sprache, die dort gesprochen wird«, antwortet seinen Großmutter, Anna Prinzessin Lubkowitz, auf die Frage nach ihrer »nationalen Zugehörigkeit«.

Einen ähnlichen Standpunkt hinsichtlich der nationalen Zugehörigkeit und Unterscheidung vertrat ein breiter Kreis des österreichischen Adels, der eine kritische und ablehnende Haltung gegenüber dem Nationalsozialismus einnahm. Wambolts abwechslungsreicher Lebensweg, zusätzlich durch die siebenjährige russische Gefangenschaft geprägt, ist Bestandteil der einschlägigen Kriegs- und Nachkriegsgeschichte des österreichischen Adels. Das Sprachliche, das Ethnische, das Nationale sollen und dürfen nach Ansicht des Autors nicht die Kriterien der Trennung und Scheidung darstellen. Die Heimat beruhe nicht nur auf Sprache und Nation, sondern auch auf Raum und Menschen, auf Region und ihren Einwohnern. »Heute habe ich Hmeljnik zu danken dafür, daß es mich zur Einsicht in den hohen Wert regionaler Kulturen und zum Vertrauen in die Tragfähigkeit des Bündnisses zwischen den Regionalkulturen brachte« – mit diesen Worten schließt er seine Aufzeichnungen ab.

GORIŠKI LETNIK – ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo sedemnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.